

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (477)«1775–1762»

Б.О. Галь

**ПОЖЕЖНІ КОМАНДИ В МІСТАХ
ЛІВОБЕРЕЖНИХ ГУБЕРНІЙ
НАПРИКІНЦІ ХVІІІ –
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.**

У статті проаналізовано унормування повноважень, керівного складу, джерел фінансування, уніформи та інвентарю (спеціальних) пожежних формувань у містах Лівобережної України наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст.

Ключові слова: пожежна команда, брандмейстер, інвентар, поліція, місто, уніформа.

Еволюція місцевих пожежних структур Російської імперії наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. є аспектом ширшого процесу поліцейської модернізації, за якої відбувалося поступове закріплення окремих (поліцейських і, в тому числі, пожежних) функцій за спеціальними (колективними та індивідуальними) акторами, унормування їх статусу, визначення кола повноважень, джерел фінансування, забезпечення їх відмінною уніформою та потрібним інвентарем.

На окремі аспекти протипожежної справи першими звернули увагу дослідники історії поліції кінця ХІХ – початку ХХ ст. [1; 6; 10]. Трохи пізніше з'явилися перші спеціальні розвідки з історії протипожежної служби [2; 42; 43]. Зокрема, організатор З'єднаного Російського пожежного товариства гр. О.Д. Шереметев зібрав і видав статистичні матеріали щодо діяльності всіх типів пожежних підрозділів імперії, в тому числі й лівобережних губерній (див. **Додаток 4**) [43]. Спеціально на матеріалі Лівобережної України питання еволюції пожежних структур донедавна не досліджувалось, але неодноразово принагідно згадувалось у зв'язку з сюжетами про протипожежну справу в гетьманську та імперську добу [9; 36; 37; 39].

Дана публікація має на меті проаналізувати процес законодавчого оформлення еволюції пожежних підрозділів в містах Лівобережної України наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст.

До екатерининських реформ 1770-х – 1780-х рр. пожежна поліція унормовувалась різними документами, як-от: грамотами польських королів, царськими грамотами, імператорськими указами, гетьманськими універсалами, пожежні функції виконувало безпосередньо населення міст, а керували протипожежними діями представники магістрату (у містах з магдебурзьким правом) і/чи полкової адміністрації.

Схоже, що до часу на Лівобережжі уникали уніфікації пожежної частини за загальноросійським зразком, – виключеннями є хіба що Чернігів, де московською грамотою 1696 р. ввели посаду об'їжджого голови, і Верхнє мі-

сто Києва, де пожежна поліція покладалася на поліцейську канцелярію¹ [36, с. 208–209].

Натомість, мали місце випадки, коли імперський центр заводив чи відновлював пожежну поліцію, посилаючись на польські прецеденти. Так, сенатський указ 1748 р. посилався на привілей польського короля Сигізмунда від 8 березня 1554 р., створюючи в Києво-Подолі рогатки і караули для захисту від злодіїв, «...а паче для незапных пожарных случаев, отчегоб не могли придти они, киевские мещане в разорение». Зокрема, наказувалося «содержать потребные пожарные инструменты и прочие принадлежности до городской пользы в охранение должности, и то все учреждение имеет тамошнему магистрату в своем ведомстве» [15, с. 916].

В інших магістратських містах пожежна поліція також покладалася виключно на магістрат або на магістрат разом з полковою канцелярією. Так, в описі Чернігова ймовірно 1767 р. йшлося про те, що «полицию предосторожности от пожаров, по большой части, собственно Магистрат по команде своей наблюдает». На воротах кожного двору розписувалось, хто з чим (відро, сокира) мав з'являтися на пожежу. За кожним ремісничим цехом закріплялась певна кількість протипожежного приладдя (діжок з водою на міцних візках, шкіряних та дерев'яних відер, щитів, крюків, драбин, вил), «частью на публичном месте поставлены другою при цехових дворах». Крім того, значна кількість протипожежних інструментів була наготові при самому магістраті [12, с. 170].

У тогочасному Ніжині пожежною поліцією опікувались від полкової канцелярії городовий отаман з городничими, а від магістрату – райця. Пожежні інструменти (залізни крюки на жердинах, вила, діжки на візках, сокири «и прочие») зберігались частина при полковій канцелярії, а частина – при магістраті. На випадок пожежі жителі міста були поділені на сотні і десятки, було розраховано, хто з якого двору мав з'являтися з сокирою, відром чи конем, а доглядали за всім по черзі полкова старшина і бурмістри [11, с. 22].

Під час екатерининських реформ 1770-х – 1780-х рр. керівництво протипожежними діями поклали на городничих / комендантів, а також брандмейстерів (там, де вони були) під загальним наглядом намісників, в той час як утримання пожежної частини залишилося за магістратом, а виконання пожежних функцій – за населенням міст.

Так, «Учреждение для управления Губерний Всероссийской Империи» (1775) поклало функції пожежної поліції на намісника (ст. 89), земського капітана-справника (ст. 249) і городничого (ст. 273). При цьому для них не було передбачено жодних додаткових засобів протипожеж-

1. Про проекти реформування пожежної частини у 1760-ті рр. докладніше див.: [7].

ної безпеки. «Устав благочиния или полицейский» (1782) започаткував у кожній поліцейській частині міста спеціальну пожежну посаду – брандмейстера, або вогнегасного майстра (ст. 84) [16, с. 470]. Вже у першому відомому проєкті штатів київської Управи благочиння, датованому 1782 р., по частинах міста передбачався брандмейстер, якому надавали коня і 100 крб. річної платні [3, арк. 24].

Втім, перше пожежне формування з'явилося в Києві дещо пізніше. 2 березня 1786 р. було оприлюднено поліцейський штат м. Києва, за яким вся його територія поділялася на 6 частин і в кожній був брандмейстер. Передбачені по частинах і кварталах вогнегасні знаряддя пропонувалось «скільки можна самонужнейшие исправитъ из суммы, от неполного числа по сему штату остающейся» [20, с. 190, 191]. Додатком до указу Київського намісницького правління київському городничому від 22 квітня 1786 р. йшло «Примерное положение огнегасительных орудий по частям и кварталам Города» (див. **Додаток 1**) [41, л. 6–6об.].

На кожний квартал передбачались невелика залівна труба (1), малі ручні труби (2), діжки (2), візки (2), сани (2), а при них 8 робітників, 3 візників і 3 коней, – загалом на 24 квартали – 192 працівників, 72 візників і 72 коней. На кожну частину передбачались велика труба (1), середня труба (1), діжки (7), візки (7), сани (7), крюки великі та малі (6), великі вила (2), повстяні щити (6), швабри (6), а при них 106 робітників, 10 візників і 20 коней, – загалом на 4 частини – 424 робітника, 40 візників і 80 коней.

У 1790 р. у зв'язку зі скороченням однієї поліцейської частини Києва було наказано перенести пожежні інструменти з неї до (Кловського?) палацу і на майбутнє обирати громаді щорічно поміж себе від кожних 100 дворів сотника, від 50 дворів – п'ятидесятника, а в кожному місці (частині?) з сотників одного призначити начальником (брандмейстером?) [41, л. 10об.-11].

У 1798–1803 рр. у С.-Петербурзі та Москві були заведені пожежні експедиції під управлінням брандмайорів, а в їх поліцейських частинах – пожежні команди під управлінням брандмейстерів. Дехто з дослідників припускає, що з того часу почався відлік спочатку у столицях, а потім і у всіх містах імперії правильно організованих пожежних команд [2, с. 41]. Це не вповні відповідає дійсності. У випадку міст двох лівобережних губерній до середини XIX ст. йдеться не стільки про пожежні команди, скільки про пожежні обози або депо². Так, зокрема, опис поліцейської частини повітової Полтави від 1799 р. зафіксував «пожежне депо» наступної комплектації: вогнегасна труба «німецької роботи» на ходу, 14 крюків, 2 рогачі, 9 коней від 8 до 9 років, 20 магістратських і 60 обивательських діжок [38, с. 109–110]. Звертаємо увагу, що йшлося виключно про пожежний інвентар, а не про спеціальних службовців.

2. За відомостями гр. О.Д. Шереметева, наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. було започатковано пожежні команди Соєниці, Кролевця, Новизибкова (1809), Лубен (1809), Костянтинограда, Мглина (1832), але припускаємо, що йшлося все ж про пожежні обози.

20 грудня 1804 р. було видано штати міської поліції Чернігова, Полтави, Ніжина, Стародуба, Ромен, і Кременчука (з посадом Крюковим), а 28 березня 1805 р. – Глухова [17, с. 755, 915; 20, с. 102]. Про спеціальних пожежних службовців у цих штатах не йшлося. За штатами, зокрема, кошти, потрібні на пожежні інструменти, коней, утримання пожежних сторожів щорічно в листопаді мали узгоджувати цивільний губернатор, поліцеймейстер і Дума, розкладаючи їх на міські доходи або на збори з обивателів. Останнім дозволялося обирати, виконувати деякі з повинностей (поставка пожежних сторожів) грошовою складкою чи наймом. Відомо, що складаючи в подальшому штати, Полтавське губернське правління наказувало полтавській Думі призначити пожежними нижніх чинів [14, с. 131].

Щодо Полтави часів генерал-губернаторства кн. О.Б. Куракіна дослідники пишуть то про пожежну команду, то про пожежний обоз (можливо, шукаючи аналогів столичних пожежної експедиції та команди) [8, с. 20; 14, с. 130]. Останніх було два, по одному в кожній поліцейській частині. При пожежному обозі був брандмейстер з двома помічниками (учнями), а з інструментів – 10 важких діжок, та ще 10 легких діжок на двох колесах, в які впрягалися робітники. Утримання усієї пожежної частини коштувало полтавській міській Думі 1272 крб. 50 коп. на рік [13, с. 298–299].

На початку 1810-х рр. було започатковано реформу пожежної поліції. 7 червня 1812 р. Міністерство поліції повідомило начальникам губерній височайшу волю щодо відкриття у столицях депо для виготовлення пожежних інструментів і підготовки учнів (помічників) брандмейстерів з кандидатів, вправних у слюсарній чи ковальській справі.

У 1818 р. імператор Олександр I затребував відомості з деяких губерній, проаналізувавши які, дійшов висновку про необхідність реформування пожежної частини. Місцевим начальникам пропонувалося ввести раціональний поділ міст на частини, для кожної частини визначити комплект пожежних інструментів, обозу, коней і фурманів у повному віданні поліції, завести в кожній частині окремий будинок для їх розміщення, мати в кожному місті при поліції брандмейстера з двома учнями («знающие починку и обращение с машинами»). В майбутньому імператор обіцяв заснувати в містах пожежні команди з фурманами з людей Внутрішньої варти, які несли б службу, не обтяжуючи міста.

У зв'язку з цими планами міністр внутрішніх справ вимагав від усіх цивільних губернаторів скласти і надіслати відомості про наявну кількість пожежних інструментів, їх стан і за потреби забезпечити поліцію новими інструментами, замовивши їх у Депо при Санкт-Петербурзькій поліції. Якщо при брандмейстерах ще не було учнів, то виборних від міст пропонувалося надсилати для навчання у Депо за міський рахунок [18, с. 58–59].

Постало було питання про створення в провінції окре-

мих пожежних команд було вирішено негативно. У 1820 р. малоросійський військовий губернатор кн. М.Г. Репнін доносив про пожежу у Полтаві, яка сталася 11 січня того ж року в будинку цивільного губернатора. Під час пожежі згоріли численні казенні справи і речі з канцелярії. У зв'язку з цим М.Г. Репнін вважав за потрібне за прикладом столиць заснувати з відставних військових чинів пожежні команди принаймні в губернських містах. Але імператор у відповідь підтвердив рішення про заведення в губернських містах фабрик із виготовлення пожежних інструментів, «к управленю ж оными инструментами приучать нижних чинов внутренних гарнизонных батальонов» [19, с. 141]. Наступного 1821 р. вже командир окремого Корпусу внутрішньої варті гр. Є.Ф. Комаровський ставив питання про законність призначення цивільними губернаторами до пожежних інструментів нижніх чинів у повітових містах, про що не було розпорядження. Ініціатива щодо повітових команд була затверджена, втім з умовою, аби «как в батальонах, так и в командах отнюдь не было для сего отделяемо людей особенно, но чтобы все кругом умели управлять инструментами» [19, с. 568–569].

Наприкінці 1830 р. було височайше затверджено думку Державної Ради про заохочення пожежних служителів. Зокрема, йшлося про зарахування здібних учнів С.-Петербурзького чи Московського депо до штату поліцейських служителів, з умовою прослужити при пожежних інструментах 15 років, звільнення їх на увесь цей час від рекрутської повинності, а також від казенних і міських податей [21, с. 547–549].

У 1831 р. управляючий Головним Штабом входив з поданням до Комітету Міністрів про дозвіл призначати з Внутрішньої варті на різні служительські посади нижніх чинів з певними вадами. Відповідно до положення Комітету Міністрів, було дозволено нижніх чинів з Внутрішньої варті, в яких відсутні пальці на ногах (тільки б це не заважало їм ходити!), призначати поліцейськими пожежними служителями [22, с. 52]. У 1832 р. Комітет Міністрів знову розглянув питання про комплектування міських та земських поліцій і пожежних команд зі складу Внутрішньої варті. Було наказано залишити наявний порядок, зазначивши, що «пожарные и другие Полицейские служители в городах Губернских и Уездных, иногда берутся из мещан и других местных жителей» [23, с. 669–670].

«Устав Пожарный» 1832 р. вперше регламентував діяльність пожежної служби, зокрема, визначивши порядок створення пожежних частин при управлінні поліції. В подальшому він був включений до першого Зводу законів Російської імперії 1833 р. Пожежна частина відносилася до поліцейського міського управління, а її організація відрізнялася в столицях, губернських, повітових і заштатних містах (ст. 1). Брандмейстер і при ньому два учні передбачались лише в губернських містах (ст. 4), натомість у повітових і заштатних – пожежні функції покладалась безпосередньо на міську поліцію (ст. 5). Штати пожежної команди передбачались окремі для кожно-

го міста, з врахуванням його розмірів, кількості будинків та місця розташування. При цьому за зразок брався штат С.-Петербурзької пожежної команди (1818) «сколько то местные обстоятельства учинить дозволят» (ст. 7 і примітка до неї) [33, с. 307–308; 32; с. 243].

У 1833 р. міністр внутрішніх справ вкотре звернувся до Комітету міністрів з питання комплектування пожежних команд. Через некомплект у Корпусі Внутрішньої варті Військове міністерство відмовляло начальникам губерній у поповненні людей в поліцейських і пожежних командах. У зв'язку з цим міністр внутрішніх справ пропонував дозволити призначення до пожежних команд відставних військових чинів з місцевих жителів, аби тільки вони несли службу за межами свого рідного міста чи повіту. Комітет підтримав цю пропозицію, відкинувши зауваження щодо служби за межами рідного міста / повіту як таке, що стосувалося виключно поліції [24, с. 450–451].

«Высочайше утвержденный общий наказ Гражданским Губернаторам» (1837) додав до числа посадовців, на яких покладался контроль за станом пожежної частини, ще й цивільних губернаторів (ст. 99–101) [25, с. 386]. В наказі йшлося «о хорошем, по возможности, устройстве пожарной части», про поєднання під час пожежі зусиль пожежних команд, інших поліцейських чиновників і служителів, а також обивателів (ст. 99), будинки яких мали бути розписані на випадок пожежі, «с означением, кто из жителей и с каким орудием должен являться на пожар» (ст. 100). Іншими словами, так і не було реалізовано намір Олександра I перенести тягар пожежної служби з населення міст на Внутрішню варту.

24 червня 1850 р. була затверджена доповідь міністра внутрішніх справ про покращення міських поліцій (і пожежної частини) за рахунок збору з застрахованого майна. Було наказано розподіляти збір між містами в міру реальної потреби, розпочавши облаштування пожежних команд і вогнегасних інструментів переважно з губернських і торгівельних міст [26, с. 647].

3 липня 1852 р. було затверджено штат Полтавської міської поліції, за яким пожежна частина мала складатись з:

- брандмейстера з платнею 150 крб. на рік. Клас його посади був визначений XIV, розряд пенсії – IX;
- його учнів (3) з платнею 50 крб. на рік кожному;
- пожежних унтер-офіцерів (3) з платнею 9 крб. на рік кожному;
- пожежних рядових і фурманів (78) з платнею 4 крб. 50 коп. на рік кожному (при цьому уточнювалося, що нижні чини поліцейської і пожежної команд признаються від військового відомства з числа нездатних другого розряду) [27, с. 143].

Крім того, передбачались кошти на обмундирування і провіант для нижніх чинів і потреби караульних постів (2749 крб. 76 5/8 коп.), на лікування нижніх чинів (приблизно 150 крб.), на утримання і ремонт 45 пожежних коней з упряжжю і інструментів у трьох пожежних частинах міста (2711 крб. 17½ коп.), на найом приміщення для по-

жежних інструментів (350 крб.), на опалення і освітлення поліцейських будівель і будок (приблизно 1000 крб.).

До штату додавалися табелі обмундирування унтер-офіцерів і рядових пожежної команди, особливого приладдя для караульних у поліцейській і пожежній командах, провіанту нижнім чинам поліцейської і пожежної команд, утримання пожежних коней з упряжжю, ремонту пожежних інструментів [27, с. 145–148].

Уніформа полтавських пожежників включала мідну каску петербурзького зразка, робочий кашкет, краватку з манишкою чорного сукна, куртку парадну сірого сукна з синіми коміром, погонами і обшлагами, срібними ґалунами на комірі і обшлагах, мідними гудзиками, куртку робочу сірого сукна, зимові панталони сірого сукна, літні панталони фламандського полотна, поясний ремінь з мідною пряжкою, шинель сірого сукна з синім коміром і погонами, червоною висічкою під погона, кітель з равендука, овчинний кожух, замшеві рукавиці, прості рукавиці, сорочки, напівчоботи, онучі, шкарпетки. Караульним взимку видавалися ще овечий кожух і шкіряні черевики на міху [27, с. 145–146].

Комплект пожежних інструментів по частинах міста складався з діючих і резервних інструментів. До перших відносились:

- труба середня з літнім і зимовим ходом (до неї прапор, ліхтар, повстяний чохол);
- лінійка літня і зимова, на ній сокири (10), ломи (6), лопати залізні (5), дерев'яні (5), крюки залізні з мотузками (2), смолоскип;
- діжки за зимовому і літньому ходу (3), поливна діжка на двох колесах, відра залізні (6), насос з приладом, ліхтар, повстяний чохол, теплий мідний чан з приладом і зимовим ходом;
- багровий хід літній і зимовий, на ньому залізний короб, повстяний завіс, багри великий, середній і малий, великі та малі вила, драбина триколінна, двоколінна, проста у дві сажні.

До резервних інструментів відносились:

- велика труба з приладом і літнім ходом, зимовий хід до неї, велика ручна труба з приладом, чотириколінна драбина, малі багри (2), сокири (5), прапор, ліхтар, повстяний чохол;
- діжка з літнім ходом, зимовий хід до неї, залізні відра (4) [27, с. 147–148].

У 1853 р. було затверджено положення Комітету міністрів від 17 березня 1853 р. і додану до нього «Нормальную табель составу пожарной части в городах», яка залишалась незмінною до 1917 р. (див. **Додаток 2**).

У примітках до Табелі штат пожежної частини визначався пропорційно до населення міста. І хоча законодавець передбачав, що місцеві обставини можуть вимагати різного штату пожежної частини, в дійсності ж заборонялося перевищувати розміри команди, передбачені для відповідного класу міст. Скласти такі штати повинні були губерньські начальники і відсилати міністру внутрішніх

справ на затвердження з докладними відомостями про місцеві ціни на коней, інструменти і всі пожежні принадлежності. Для утримання пожежних інструментів і пожежних коней Губернському Правлінню (із затвердженням міністром внутрішніх справ) дозволялося призначати у розпорядження Думи щорічно ремонтні гроші (за рахунок збору з застрахованого майна), сума яких визначалася як двадцята частина вартості пожежних інструментів і восьма частина вартості пожежних коней. Крім того, табель припускала наявність у комплекті додаткових пожежних інструментів [28, с. 43].

Слідом, міністр внутрішніх справ затвердив на основі цієї табелі штати пожежних команд для 461 міста імперії. Варто погодитись, що положення Комітету міністрів 17 березня 1853 р. і додана до нього нормальна табель поклали початок планомірної організації пожежної частини в усіх містах імперії [2, с. 50].

Відповідно до цієї табелі і виходячи з населення міст двох лівобережних губерній на 1846–1848 рр., 10 міст відносились до 2-го класу (населення від 2 до 5 тис.), 18 – до 3-го (від 5 до 10 тис.) і 2 – Полтава і Кременчук – до 5-го (від 15 до 20 тис.) [4; 5, с. 37].

Таким чином, пожежні команди у містах цих груп мали складатись:

- для 2-го класу – з молодшого унтер-брандмейстера і 11 рядових (максимум)
- для 3-го класу – з брандмейстера, старшого і молодшого унтер-брандмейстерів, 23 рядових;
- для 5-го класу – з брандмейстера, двох старших і двох молодших унтер-брандмейстерів, 46 рядових.

В реальності, судячи з відомостей за 1864 р., пожежні команди міст Полтавської губернії були значно меншими за максимальні значення – 4–9 робітників в містах 2-го класу, 8–16 робітників в містах 3-го класу і 38 робітників у Кременчуці 5-го класу (див. **Додаток 3**). Лише пожежна команда Полтави була більшою за припустиму кількість – 81 робітник.

Загалом, на 1864 р. у 14 містах³ Полтавської губернії нараховувалось 13 брандмейстерів (плюс по одному чиновнику у Полтаві і Кременчуці), 231 робітник, 128 пожежних коней, 67 труб, 101 рукав до них, 32 літніх і 7 зимових дрог, 136 діжок з тачками, 6 чанів, 213 відер, 57 драбин, 137 багрів, 119 сокир, 102 лопати, 2 ломів, 69 вил та 24 крюків [31].

Після затвердження штатів пожежних команд на основі табелі 1853 р. законодавчих новацій у цій сфері до кінця періоду майже не було. «Устав Пожарный» у новій редакції 1857 р. загалом лише врахував норми табелі [35, с. 3–4]. Єдині нововведення стосувалися брандмейстерів. У 1854 р. було дозволено заміщення посад брандмейстерів благонадійними і здібними унтер-офіцерами, якщо не знайдеться бажаючих чиновників [29, с. 721]. А 15 квітня 1856 р. було височайше затверджено

3. Миргородська пожежна команда була ліквідована у 1862 р., оскільки міська спільнота взяла на себе утримання пожежної частини.

опис змінам у формі обмундирування міських поліцій в Імперії. Зокрема, форма брандмейстера складалася з каски бронзової визолоченої з лускою і армійським гербом, на щиті якого під орлом розміщувався герб губернії, темно-зеленого двобортного напівкаптана на шести гудзиках з блакитним заокругленим коміром і блакитною облямівкою на клапанах кишень і обшлагах (штаб-офіцерам на комірі і обшлагах додавався золотий галун), з визолоченими гудзиками з губернським гербом, сіро-синіх шароварів з блакитною облямівкою, піхотної шпаги з темляком на шкіряній портупей, офіцерської шинелі сірого сукна з блакитним коміром, темно-зеленого кашкета з синіми околицями (з кокардою) і облямівкою верхнім краєм, чорних шкіряних чобіт до колін [30, с. 91–94; 34, с. 588].

Під час великої поліцейської реформи 1858–1864 рр. організація міських пожежних команд, підвідомчих як повітовій, так і особливій міській поліції, залишилась на попередніх засадах відповідно «*впредь до особого преобразования оной*» та «*впредь до особого о том распоряжения*» [40, с. 8–10].

Загалом, еволюцію пожежних формувань на Лівобережжі кінця XVIII – першої половини XIX ст. характеризують поступовий нелінійний перехід пожежних функцій від населення міст до рядових Внутрішньої варти і далі до професійних пожежних команд, призначення до керівництва пожежною справою підготовлених у столичних депо брандмейстерів та їх учнів, забезпечення пожежних команд інструментами зі столичних депо, залучення імперської казни до фінансування потреб місцевої пожежної поліції, унормування наприкінці періоду спеціальної пожежної уніформи.

Додатки

№ 1.

[Склад пожежної частини в кожній поліцейській частині міста Києва, 1786 р.]
Примерное положение огнегасительных орудий по частям и кварталам Города.

	число пожарных инструментов	число людей		число лошадей
		работников к трубам	извозчиков	
В Части Города				
Труба большая	1	–	–	–
к оной работников для качки трубы	–	24	–	–
Ведерников	–	20	–	–
лошадей под трубу	–	–	–	3
При оных извозчиков	–	–	1	–
для воды чанов или бочек	4	–	–	–
Роспусков	4	–	–	–
Дровней	4	–	–	–

для возки оных лошадей	–	–	–	8
При оных извозчиков	–	–	4	–
Топорников	–	10	–	–
Средняя труба	1	–	–	–
к оной работников для возки трубы	–	12	–	–
Ведерников	–	10	–	–
Лошадей	–	–	–	2
при оных извозчик	–	–	1	–
для воды чанов или бочек	3	–	–	–
Роспусков	3	–	–	–
Дровней	3	–	–	–
для возки оных лошадей	–	–	–	6
к ним извозчиков	–	–	3	–
крюков больших и малых	6	–	–	–
При оных работников	–	12	–	–
для возки крюков лошадей	–	–	–	1
Извозчик	–	–	1	–
вил больших	2	–	–	–
При оных работников	–	6	–	–
Шитов войлочных	6	–	–	–
При оных работников	–	6	–	–
Швабр	6	–	–	–
При оных работников	–	6	–	–
Итого на одну часть				
работников	–	106	–	–
извозчиков	–	–	10	–
лошадей	–	–	–	20
А на четыре	–	424	40	80
В квартале городском				
небольшая заливная труба такая которую четыре человека свободно полесницам в покои вносит и оною действовать могут	1	–	–	–
при оной работников для качки трубы	–	4	–	–
Ведерников	–	4	–	–
малых ручных труб	2	–	–	–
для возки труб лошадей	–	–	–	1
Извозчик	–	–	1	–
для возки воды чанов или бочек	2	–	–	–
Роспусков	2	–	–	–
Дровней	2	–	–	–
для возки оных лошадей	–	–	–	2
Извозчиков	–	–	2	–
Итого на один квартал				
работников	–	8	–	–
извозчиков	–	–	3	–
лошадей	–	–	–	3
А на двадцать четыре	–	192	72	72

[41, л. 6–6об.].

№ 2

Нормальна таблиця складу пожежної частини в містах, 1853 р.

Кількість жителів обох статей	Особовий склад						На них				Діжок на літньому і зимовому ході	Відер та черпаків	Багрових ходів на колесах та з зимовими полозьями	Труб ручних	Коробів залізних	багрів	вил	драбин	коней
	Брандмейстерів	Унтер-брандмейстерів		рядових	Труб на літньому і зимовому ході	Лінійок на літньому і зимовому ході	сокир	ломів	лопат	крюків з мотузаками									
		старших	молодших																
До 2000	–	–	–	5	2	–	10	6	8	2	4	8	–	2	1	6	2	4	7
Від 2000 до 5000	–	–	1	11	3	–	45	9	12	3	6	12	1	3	2	8	3	6	14
5000-10000	1	1	1	23	3	1	20	12	15	4	8	15	1	3	2	10	4	8	23
10000-15000	1	1	1	36	4	1	25	15	18	4	10	18	1	4	3	10	4	8	35
15000-20000	1	2	2	46	4	2	30	15	20	6	12	20	2	4	3	12	6	10	45
20000-25000	1	2	2	58	5	2	40	18	26	6	14	25	2	5	3	15	6	12	53
25000-30000	1	2	3	70	6	2	50	18	30	6	16	30	2	6	3	18	6	12	60

[28, с. 43].

№ 3.

Склад пожежної частини у 14 містах
Полтавської губернії, 1864 р.

Місто	Особовий склад	Кількість пожежних коней	Кількість труб
Гадяч	8	4	6
Зіньків	14	4	6
Золотоноша	9	6	3
Кобеляки	13	4	5
Костянтиноград	4	4	2
Кременчук	38	18	5
Лохвиця	10	4	5
Лубни	4	4	4
Переяслав	16	8	5
Пирятин	5	4	5
Полтава	81	45	10
Прилуки	13	8	3
Ромни	11	11	6
Хорол	5	4	2

[31, с. 388–389].

№ 4.

Відомості про стан пожежних команд
міст двох лівобережних губерній, 1891 р.

Назва міста	Статус пожежної команди	Дата створення	Наявність уніформи	Особовий склад
Чернігівська губернія				
Березна	МП	1874	–	4
Борзна	МП	н/в	–	8
Городня	МГ	н/в	–	3

Глухів	МГ	н/в	–	17
Козелець	МГ	1874	+	7
Конотоп	МП	н/в	+	11
Кролевець	МП	поч. XIX ст.	–	4
Мглин	МП	1832	–	5
Новгород-Сіверський	МП	1872	–	13
Новозибків	МП	1809	–	12
Ніжин	МП	н/в	–	26
Остер	МП	1863	–	4
Погар, заштатне місто	МП	н/в	–	2
Почеп, містечко	С	1887	–	3
Сосниця	МП	кін. XVIII ст.	–	6
Стародуб	МП	н/в	+	13
Сураж	МГ	н/в	–	2
Чернігів	МП	н/в	+	30
Полтавська губернія				
Гадяч	МП	н/в	+	7
Глинськ, заштатне місто	М	н/в	–	н/в
Градизьк, заштатне місто	МГ	сер. XIX ст.	–	6
Зіньків	МП	1873	–	8
Золотоноша	МГ	1870	–	10
Кобеляки	МП	1861	–	14
Костянтиноград	МП	перш. пол. XIX ст.	–	11
Кременчук	МП	н/в	–	32
Лохвиця	МГ	1864	–	12
Лубни	МП	1809	–	8
Миргород	МП	1871	–	7
Переяслав	МП	1853	–	18
Пирятин	МП	1870	–	5

Полтава, губернське місто	МП	03.07. 1852	+	94
Прилуки	МГ	н/в / 18731	-	28
Ромни	МП	1871	-	19
Хорол	МГ	н/в	-	7

Умовні скорочення: МП – міська поліцейська; МГ – міська громадська; С – сільська; М – міська; н/в – немає відомостей.

[43, с. 108–110, 174–177].

ПОСИЛАННЯ

- [Анучин Е.Н.] Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России, с Учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени. Составлен, по распоряжению Министра Внутренних дел, Чиновником особых поручений при Министре Е. Анучиным. – СПб., 1872. – 239 с.
- Бородин Д.Н. Пожарное дело в царствование дома Романовых. [1613–1913] / Д.Н. Бородин. – СПб.: Импр. Рос. пожар. о-во, 1913. – [4], 154, [1] с.
- Ведомости о количестве домов, кварталов и участков в городах Киевского, Черниговского и Новгород-Северского наместничества, штаты городских управ благочиния. 1782 г. // ЦДА. – Ф. 736 «Канцелярия Киевского, черниговского та Новгород-Северского генерал-губернатора. 1781–1796 pp.», оп. 1, спр. 12, 33 арк.
- Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального Штаба. Том XII. Часть 2. Черниговская губерния. – СПб., 1851. – 183+4 с.
- Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального Штаба. Том XII. Часть 3. Полтавская губерния. – СПб., 1848. – 90+22 с.
- Высоцкий И.П. Санкт-Петербургская столичная полиция и градоначальство (1703–1903 г.): Крат. ист. очерк / И.П. Высоцкий. – СПб., 1903. – 326, XVI с.
- Галь Б. Реорганизация полиции на Левобережной Украине: от чиновничьего замысла – к императорской воле (1764–1768) / Б. Галь // *Quaestio Rossica*. – 2018. – Т. 6. – № 2. – С. 403–419.
- К столетию Полтавской губернии // КС. – 1902. – Т. LXXVII. – Апрель. – Отд. 2. – С. 19–20.
- Лесик Л.В. Стан пожежної безпеки в місті Ніжині у XVIII ст. / Л.В. Лесик // *Література та культура Полісся*. Сер.: *Історичні науки*. – 2014. – Вип. 76. – С. 39–46.
- Министерство внутренних дел: [1802–1902]: Исторический очерк / С.А. Адрианов. – СПб., 1902. – [5], 225, [5] с.
- Описание города Нежина, его улиц и домов. Перепише населения по домам, составленная 15 февраля 1766 года в городской магистратуре // *Ніжинська старовина*. Пам'яткознавство Північного регіону України № 2: Опис міста Нежина 1766 року (публікація архівної пам'ятки): Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Вип. 7 (10) / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОШК. Вип. 15(18). – К., 2008. – С. 15–197.
- Описи Чернігова 60-х років XVIII ст. / Підготовка до друку і передмова О. Коваленка та І. Петренченко // *Сіверянський літопис*. – 1997. – № 4. – С. 165–173.
- Павловский И.Ф. Полтава в начале XIX века. (Очерки по архивным данным с рисунками) / И.Ф. Павловский // КС. – 1902. – Т. LXXVIII. – Сентябрь. – С. 293–318.
- Павловский И.Ф. Полтава в XIX столетии: Время последних генерал-губернаторов / И.В. Павловский // *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. – Полтава, 1907. – Выпуск четвертый. – С. 23–149.
- Полное собрание законов Российской империи [далі: ПСЗ РИ] с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XII. – 1744–1748. – 960, [1] с.
- ПСЗ РИ с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXI. С 1781 по 1783. – 1083, [1] с.
- ПСЗ РИ с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXVIII. 1804–1805. – 1328, 24, [1] с.
- ПСЗ РИ с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXXV. 1818. – 674, [1] с.
- ПСЗ РИ с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXXVII. 1820–1821. – 983 с.
- ПСЗ РИ с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XLIV. – Часть вторая. Книга штатов. – Отделение III и IV. – [1176] с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1831. – Т. V. 1830. – Отделение второе. – 596, 193, 35, 100, X с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1832. – Т. VI. 1831. – Отделение первое. – 844, [2] с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1833. – Т. VII. 1832. – 1044, 155, [21], [1], 3, [1] с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1834. – Т. VIII. 1833. – Отделение первое. – 832 с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1838. – Т. XII. 1837. – Отделение второе. – 822 с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1851. – Т. XXV. 1850. – Отделение первое. – 762 с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1853. – Т. XXVII. 1852. – Отделение второе. – 238, 31, 73, 84, [1], 22, [1], [28], [1] с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1854. – Т. XXVIII. 1853. – Отделение второе. – 310, 30, 23, [1], 42, [1], 23, [1], 78, [2], [22], [1] с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1855. – Т. XXIX. 1854. – Отделение первое. – 912 с.
- ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб., 1857. – Т. XXXI. 1856. – Отделение второе. – 792, 44, [1], 46, 13, [1], 103, 4, [109] с.
- Сведение о пожарной части в городах в 1864 году // Памятная книжка Полтавской губернии, за 1865 год, изданная Полтавским губернским статистическим комитетом, составлена членом-секретарем комитета Павлом Бодянским. – Полтава, 1865. – Отдел I. Материалы для статистики Полтавской губернии. – С. 388–389.
- Свод законов Российской империи. – СПб., 1832. – Том второй. Свод учреждений государственных и губернских. – Часть вторая. Учреждения губернские. – [2], 903 с.
- Свод законов Российской империи. – СПб., 1832. – Том двенадцатый. Уставы государственного благоустройства. – Часть четвертая. Свод уставов государственного благоустройства. – 365 с.
- Свод законов Российской империи, издания 1857 года. – СПб., 1857. – Том третий. Уставы о Службе Гражданской. – 752 с.
- Свод законов Российской империи, издания 1857 года. – СПб., 1857. – Том двенадцатый. Часть I. Уставы путей сообщения, почтовый, телеграфический, строительный, и пожарный. – 231, 88, 39, 172, 41, – 84 с.
- Слабченко М.Е. Малорусский полк в административном отношении. (Историко-юридический очерк) / М.Е. Слабченко. – Одесса, 1909. – 436, III с.
- Стащенко С.І. Витоки пожежного нагляду в Україні (XIV–XVIII ст.) / С.І. Стащенко // *Наукові праці : науково-методичний журнал*. – Випуск 4 : *Історичні науки*. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили. – 2002. – С. 17–20.
- Сторожевский Н.К. Полтава в 1799 г. / Н.К. Сторожевский // *Полтавский адрес-календарь на 1887 г.* – Полтава, 1886. – С. 107–121.
- Томіленко А. Державна політика у галузі пожежної безпеки в Україні у XVIII – на початку XX ст. / А. Томіленко, Л. Горенко // *Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць*. – 2011. – Вип. 46, № 4. – С. 41–46.
- Труды Комиссии о губернских и уездных учреждениях. Часть первая. Учреждения уездные. Книга I. Проекты. – СПб., 1860. – 332 с.
- Указы Киевского наместнического правления киевскому городничему и киевской управе благочиния о штатах киевской городской полиции и управы. Копии. 22 апреля 1786 г. – 22 июля 1790 г. // РГИА. – Ф. 1117 «И.П. Салтыков и П.И. Мятлева», оп. 1, д. 58, 17 л.
- Чехов А. Исторический очерк пожарного дела в России / А. Чехов. – СПб., 1892. – [4], 196, [2] с.
- Шереметев А.Д. Краткий статистический обзор пожарных команд Российской империи / А.Д. Шереметев. – СПб.: Тип. Р. Голике, 1892. – 271 с.

Галь Б.А. Пожарные команды в городах левобережных губерний в конце XVIII – первой половине XIX вв.

В статье проанализировано нормирование полномочий, руководства состава, источников финансирования, униформы и инвентаря (специальных) пожарных формирований в городах Левобережной Украины в конце XVIII – первой половине XIX в.

Ключевые слова: пожарная команда, брандмейстер, инвентарь, полиция, город, униформа.

Hal' B.O. Fire brigades in the towns of the left-bank provinces at the end of the 18th - first half of the 19th century

The article analyzes the legalization of authority, management, sources of funding, uniform and equipment for (special) fire units in the towns of Left-Bank Ukraine at the end of the 18th - the first half of the 19th century.

Key words: fire brigade, fire master, equipment, police, town, uniform.

17.03.2019 p.

